

A propòsit de Hannah Arendt

Anna Masó

Edició i introducció a cura de Stefania Fantauzzi

A propòsit de Hannah Arendt

A propòsit de Hannah Arendt

Anna Masó

Edició i introducció a cura de Stefania Fantauzzi

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

Edicions

Filosofia UB

Universitat de Barcelona. Dades catalogàfiques

Masó Monclús, Anna, autor
[Assaigs. Seleccions]

A propòsit de Hannah Arendt. – (Filosofia UB)

ISBN 978-84-9168-572-2

I. Fantauzzi, Stefania, editor literari, escriptor d'una
introducció II. Títol III. Col·lecció: Filosofia UB

1. Arendt, Hannah, 1906-1975

© Edicions de la Universitat de Barcelona

Adolf Florensa, s/n

08028 Barcelona

Tel.: 934 035 430

Fax: 934 035 531

www.publicacions.ub.edu

comercial.edicions@ub.edu

ISBN

978-84-9168-572-2

DIPÒSIT LEGAL

B-13.763-2020

IMPRESSIÓ I ENQUADERNACIÓ

Gráficas Rey

És rigorosament prohibida la reproducció total o parcial d'aquesta obra. Cap part d'aquesta publicació, inclòs el disseny de la coberta, no pot ser reproduïda, emmagatzemada, transmesa o utilitzada per cap tipus de mitjà o sistema, sense l'autorització prèvia per escrit de l'editor.

Índex

Introducció a un recorregut, <i>per Stefania Fantauzzi</i> . . .	9
I. La fugitiva d'Egipte i Palestina	15
II. <i>Els orígens del totalitarisme</i> : prioritat de la realitat sobre la possibilitat	39
III. La necessitat de comprendre el món	47
IV. Tres escrits en temps de guerra	61
Apèndix	77

*Introducció a un recorregut*¹

Anna Masó Monclús (1948-2020) es doctorà en Filosofia l'any 1998 amb una tesi sobre Hannah Arendt a la Universitat de Barcelona. A les pàgines següents trobareu la reedició de quatre dels seus escrits sobre Arendt, una pensadora a la qual va dedicar diferents textos al llarg de la seva vida.² La publicació d'aquest llibre neix amb el propòsit d'oferir un testimoni de la seva recerca i com una mostra d'un recorregut d'investigació realitzat en una època en què les obres d'Arendt i sobre Arendt no eren gaire presents al nostre país. Així doncs, els articles aplegats a *A propòsit de Hannah Arendt* mostren l'esforç d'interpretació personal que hi fa l'autora, imprescin-

¹ El treball d'edició d'aquest llibre s'ha desenvolupat en el marc del projecte «Vulnerabilidad en el pensamiento filosófico femenino. Contribuciones al debate sobre emergencias presentes» (PGC2018-094463-B-I00 MINECO/AEI/FEDER, EU). Vull agrair també la contribució i l'ajuda de Fina Birulés i Josep Monserrat, sense la col·laboració dels quals l'edició d'aquest llibre no hauria estat possible.

² Anna MASÓ MONCLÚS, *Acció i teoria política en Hannah Arendt: nocions presents en les obres de joventut sobre Agustí i Rabel*, tesi doctoral dirigida per la Dra. Fina Birulés, presentada a la Universitat de Barcelona el 1998 [en línia: http://diposit.ub.edu/dspace/bitstream/2445/136259/1/AMM_TESI.pdf]. Al final del llibre publiquem el llistat de l'obra d'Anna Masó dedicada a Hannah Arendt i a altres autors, i també els escrits resultat de la seva docència i preocupació pels problemes socials.

dible en el moment en el qual va començar la investigació; al mateix temps, contenen algunes opinions, matisables avui, que es poden justificar per la falta de fonts i de referències crítiques en aquell moment, així com pel recurs i l'ús de les traduccions aleshores a l'abast. Per desenvolupar la seva investigació, Anna Masó va haver de recórrer als textos d'Arendt en alemany o en anglès i a bibliografia crítica en francès, italià o anglès. Com podem veure en els textos que publiquem, ella mateixa va traduir nombrosos fragments i citacions i va coordinar i va fer la introducció de la versió castellana de tres articles d'Arendt, que aquí es publica en català.³ Aquest aspecte reitera el caràcter testimonial de la publicació dels textos d'Anna Masó, ja que proporciona la possibilitat de veure com el desenvolupament de la investigació i l'entramat de la reflexió van lligats a l'apropament als textos originals i a les possibles interpretacions degudes a les dificultats de les traduccions. Considerem important insistir sobre aquest aspecte, ja que ara, uns quants anys després, les opinions a les quals hem fet referència, així com algun lapsus, segurament la mateixa Anna els hauria corregit i hauria donat nova llum al seu treball si no ho hagués impedit la malaltia. Lamentablement, això ja no és possible.

D'acord amb el que s'ha dit a propòsit de l'intent de subratllar l'esforç d'interpretació personal i de l'aspecte testimonial de la publicació, s'ha decidit intervenir al menys possible en els textos. Així, només s'han esmenat les errates, els errors o els lapsus evidents, s'han eliminat les repeticions derivades del fet que els textos van ser publicats originàriament en diversos moments com a articles o capítols independents malgrat el comú centre d'interès i, en fi, s'han afinat algunes expressions. Atès que les referències bibliogràfiques havien

3 «Tres escritos en tiempo de guerra» és la introducció a Hannah ARENDT, *Escritos en tiempo de guerra*, Barcelona: Edicions Bellaterra, 2000, p. 7-51.

quedat una mica desfasades, s'ha decidit posar-les al dia en les notes a peu de pàgina, però només s'han actualitzat quan no tenen a veure amb una citació, ja que s'ha considerat important mantenir la referència als textos utilitzats per l'autora. Més enllà d'aquestes intervencions, l'edició ha volgut ser respectuosa amb l'escriptura de l'autora per totes les raons esmentades.

Entre totes les publicacions d'Anna Masó s'han escollit aquests articles no tan sols perquè considerem que són els seus textos més significatius i actuals, sinó també perquè permeten evidenciar el recorregut al qual abans hem fet esment. De fet, tot i que no estan en l'ordre cronològic en què els va publicar, amb aquests textos es fa un camí des de la reflexió sobre la identitat jueva a l'anàlisi del totalitarisme per acabar amb el plantejament de l'acció política com a necessària resposta davant l'anul·lació de tota llibertat i de tota política. D'aquesta manera, es pot veure com les dramàtiques experiències del segle xx —el totalitarisme, l'extermini de milions d'éssers humans en els camps de concentració i el llançament de la bomba atòmica— són per a Arendt l'estímul per desenvolupar l'anàlisi de les condicions del món modern i la crítica de les categories que el caracteritzen.

Els principals motius de tot el recorregut arendtià es podrien sintetitzar amb l'esforç de fer-se present en el món, un esforç que l'empeny a «pensar sobre allò que fem».⁴ La nova dimensió històrica i antropològica definida durant el segle xx, les noves experiències i pors que la caracteritzen, impliquen, segons Arendt, una redefinició de la relació entre individu i món en termes de pluralitat i de participació. S'ha de recordar que el món, per a Arendt, no s'identifica amb la Terra o amb la natura, sinó que està connectat amb l'ele-

4 Hannah ARENDT, *The Human Condition*, Chicago: Chicago University Press, 1958 (trad. cat.: *Condicció humana*, Barcelona: Empúries, 2009, p. 16).

ment artificial, allò que està fet per les mans dels homes, i també amb les relacions entre els que hi viuen. És justament en el sentit d'aquesta redefinició de les relacions de l'individu amb el món que Arendt reclama una acció que en certa manera és una reacció a la tràgica situació del poble jueu sota el nazisme. Aquests són els temes que Masó recupera a l'article «La fugitiva d'Egipte i Palestina», del 2002, on presenta la *salonnière* Rahel Varnhagen i introdueix la figura del pària, fonamental en el pensament arendtià, ja que indica com l'ésser humà es pot afirmar en la seva unicitat. És justament Rahel Varnhagen qui, amb el seu oscil·lar entre la condició de *parvenue* i la de pària, indica que l'actitud del «pària conscient» comporta l'acceptació completa del que ens ve donat i la capacitat de posar-ho en joc en un context en què es troben els altres. Es tracta d'un paper que per a Arendt és especialment rellevant respecte a la condició de l'individu en el totalitarisme. A aquest fenomen, que Arendt considera central i definitori del segle xx, està dedicat el segon article d'aquest llibre, «Hannah Arendt i *Els orígens del totalitarisme*» (2000). Masó proposa una anàlisi de les tres parts de l'obra d'Arendt posant en relleu els aspectes que ajuden a entendre no tan sols el fenomen totalitari, sinó també els que apelen a la responsabilitat personal. No és casual que acabi el text recordant la incansable necessitat de la pensadora alemanya de comprendre el sentit del que va passar i està passant per poder tornar a reconciliar-se amb el món. Aquest plantejament es relaciona directament amb el tercer text d'Anna Masó, «La necessitat de comprendre el món» (1993), on es fa referència a l'article del mateix títol publicat per Arendt el 1953. Aquí, analitzant les referències d'Arendt a diferents filòsofs, entre els quals trobem Agustí, Kant i Nietzsche, pel que fa al tema de la comprensió, Masó proposa uns enllaços amb les diverses obres d'Arendt i subratlla com, més enllà d'un plantejament purament racional, la comprensió necessita recórrer al que el rei Salomó defi-

neix com un «cor comprensiu»,⁵ que permet tornar a conviure amb els altres en el món. Això està justament lligat a l'intent arendtià de repensar els continguts de la política i l'acció, entesa no com a una simple conducta instrumental, amb la finalitat de perseguir un objectiu, sinó com la capacitat de prendre la iniciativa, donar vida a alguna cosa nova i rescatar l'individu de la dimensió natural per pensar-lo com un ésser lliure. Seguint aquesta línia d'interpretació, es va decidir cloure la publicació amb «Tres escrits en temps de guerra», traducció al català de l'esmentada introducció a *Escritos en tiempo de guerra*. Aquest text tanca de manera satisfactòria el recorregut d'Anna Masó a través del pensament d'Arendt. Per una banda, es tracta d'un escrit vinculat a les temàtiques dels altres tres textos publicats (l'experiència jueva, l'imperialisme i el totalitarisme, la responsabilitat personal) que, al mateix temps, ofereix una interessant anàlisi de tres articles d'Arendt («Nosaltres, els refugiats», «La història d'Alger i la derogació de la llei Crémieux» i «Retrat d'un període»). D'altra banda, «Tres escrits en temps de guerra» indica un cop més el recorregut típicament arendtià fet per Anna Masó: partir dels textos i acceptar el repte d'analitzar-los, *sense baranes*, implicant-se en primera persona, conscient dels possibles límits, i justament per això oberta cap al món i als altres.

5 Hannah ARENDT, «Comprensión y política», *Daimon. Revista de Filosofía*, 26, 2002, p. 29.

I

La fugitiva d'Egipte i Palestina

El poble jueu sap de migracions, de desplaçaments, de refugiats, d'èxodes, paraules totes elles referides a experiències individuals i col·lectives del passat i també del present de molts altres pobles. Gent forçada a caminar d'un lloc a un altre, a recórrer camins de dolor i de pèrdua, en un exercici constant d'oblit i de memòria. Hannah Arendt, una dona jueva, va conèixer aquesta experiència personalment i va escriure sobre ella, en ocasions de forma polèmica i controvertida. Un dels seus llibres més singulars, per diverses raons, va ser la biografia d'una altra dona jueva, Rahel Varnhagen, que va viure a Berlín entre els segles XVIII i XIX; entre la Il·lustració i el Romanticisme, doncs.

Hannah Arendt va començar a redactar aquesta biografia el 1929, abans d'abandonar Alemanya el 1933, però la va publicar només en anglès el 1958. El títol de la primera edició, apareguda a Londres, era *Rahel Varnhagen. The Life of a Jewess*. L'obra s'havia escrit originàriament en alemany, però no es va publicar a Munic fins un any després de l'edició anglesa.¹ Molts anys més tard, el 1974, va veure la llum l'edició definitiva amb una variació en el títol, *Rahel Varnhagen. The Life of a Jewish Woman*, que feia més explícita la dada sobre el fet que

¹ Hannah ARENDT, *Rahel Varnhagen: The Life of a Jewess*, Londres: East and West Library, 1958, i *Rahel Varnhagen: Lebensgeschichte einer deutschen Jüdin aus der Romantik*, Munic: Piper, 1959.

era una dona, probablement per l'interès d'aquells anys en els temes relatius a les dones i al feminisme.² Aquesta edició encara va poder ser revisada per la mateixa Hannah Arendt i la seva amiga la Dra. Lotte Köhler, qui ja s'havia encarregat de l'edició anglesa i també es va ocupar posteriorment, en col·laboració amb Jerome Kohn i Larry May, d'organitzar els *Papers of Hannah Arendt*, que es troben dipositats a la Biblioteca del Congrés de Washington. Aquest llibre té com a antecedents dos articles que Arendt va publicar el 1932 a *Deutscher Allmanach für das Jahr*: «Berliner Salon» i «Brief Rahels an Pauline Wiesel». Aquesta obra de joventut fou dedicada per Hannah Arendt a la seva amiga Anne Mendelssohn, amb qui la va unir una llarga amistat, des que la va conèixer el 1921 fins a la mort d'Arendt el 1975.³

La biografia de Rahel Varnhagen és un text peculiar, diferent de tots els altres escrits d'Arendt, entre altres raons pel seu apropament cap als sentiments d'una dona i per la forma narrativa que adopta. L'aproximació psicològica a la protagonista el converteix en un text únic i difícil d'examinar. Arendt relata les amistats que aquesta dona d'origen modest va mantenir amb homes i dones del seu temps, parla dels seus amors apassionats, de la seva felicitat i desesperació, de la seva vergonya a causa del «naixement infamant» i de la seva actitud individualista de *parvenue*, finalment rebutjada per ella mateixa. No obstant això, l'anàlisi que Arendt realitza s'aparta dels tractaments

2 Hannah ARENDT, *Rahel Varnhagen. The Life of a Jewish Woman*, Nova York: Harcourt Brace Jovanovich, 1974 (trad. cast.: *Rahel Varnhagen, vida de una mujer judía*, Barcelona: Lumen, 1999). Les citacions del text que referirem a partir d'ara són de l'edició de 1974, i la traducció és meua.

3 Anne Mendelssohn era descendent de Moses Mendelssohn, el teòric de la Haskalà o Il·lustració jueva, i del músic Felix Mendelssohn. Les dades de la vida s'extreuen de la biografia escrita per Elisabeth YOUNG-BRUEHL, *Hannah Arendt. For Love of the World*, New Haven: Yale University Press, 1982 (trad. cast.: *Hannah Arendt*, València: Alfons el Magnànim, 1993).

biogràfics típics. Ella mateixa declara al «Prefaci» quin havia estat el seu propòsit i de què s'apartava:

Mai no va ser la meua intenció escriure un llibre sobre Rahel; sobre la seva personalitat, que podria donar lloc per si mateixa a variades interpretacions segons els estàndards psicològics i les categories que l'autor introdueix des de fora; ni sobre la seva posició en el Romanticisme i l'efecte en el culte de Goethe a Berlín, del qual ella va ser l'origen; ni sobre el significat del seu saló per a la història del període; ni sobre les seves idees i la seva visió del món (*Weltanschauung*), en la mesura que aquestes poden ser reconstruïdes a partir de les seves cartes. L'únic que em va interessar va ser narrar la història de la vida de Rahel tal com podria haver-ho fet ella mateixa (Arendt, 1974, p. xv).

El propòsit explícit d'Arendt fou, doncs, narrar una història segons el punt de vista de la mateixa protagonista —seguint d'aquesta manera el model d'Isak Dinesen, de qui havia estat una entusiasta lectora. No obstant això, Arendt no va escriure exactament un relat com si l'hagués escrit la mateixa Rahel. S'aprecia en el text arendtià una forta dosi crítica, de vegades despietada, tractament que li va retreure Karl Jaspers, el seu mestre i amic, i un dels seus interlocutors més respectats. Aquestes objeccions van ser el motiu pel qual el text no es va publicar fins a bastants anys després.⁴ En el seu afany per la imparcialitat, no assolida, Arendt va evitar introduir sàvies interpretacions externes, anàlisis psicològiques suposadament profundes o científiques, o caure en la introspecció practicada per Rousseau en les seves *Confessions*, a qui considera:

4 Pot resultar il·lustratiu comparar-la amb la biografia de Rahel Varnhagen que va escriure Ellen Key a inicis del segle xx: Ellen KEY, *Rahel Varnhagen. A Portrait*, Nova York i Londres: G.P. Putnam's Sons, 1913.

el màxim exemple de la mania introspectiva, perquè va aconseguir extreure el millor de la memòria. De fet, la va convertir en una moda veritablement enginyosa, a la guàrdia més segura contra el món exterior. En sentimentalitzar la memòria, va destruir els contorns de l'esdeveniment recordat. El que quedava eren els sentiments experimentats en el curs de tals esdeveniments —en altres paraules, una vegada més només pensaments dins de la psique. El record sentimental és el millor mètode per oblidar completament el propi destí (Arendt, 1974, 11).

Arendt pensava que l'autonomia del jo, respecte del món i els altres, quedava garantida a través de la introspecció, però al preu de la veritat, ja que aquesta només existeix si es comparteix amb altres éssers humans. Per això va realitzar en aquesta obra un exercici d'especial mestratge, eludint l'enfocament intimista practicat per la mateixa Rahel, qui en una carta a David Veit⁵ havia signat «Confessions de J. J. Rahel» (Arendt, 1974, 11).

Rahel no va deixar cap llibre. Els seus escrits consistiren en cartes i diaris —redactats primer en *yiddish*— que van ser conservats, recopilats i preparats per a la seva publicació pel seu marit, Karl August Varnhagen von Ense.⁶ Arendt denuncia i lamenta el fet —per altra banda gens excepcional— que Varnhagen, en el seu laboriós zel i afany de presentar una Rahel més convencional i més acceptable per a la respectable societat a la qual havia aconseguit pertànyer, manipulés al seu gust l'edició, suprimint paràgrafs i ocultant cartes,

5 David Veit (1771-1814). També jueu, tenia la mateixa edat de Rahel i estudiava Medicina a la Universitat de Berlín. Existeix correspondència publicada entre Rahel Levin i David Veit.

6 Les cartes i els diaris de Rahel Levin estan publicats en tres volums: RAHEL VARNHAGEN, *Ein Buch des Andenkens für ihre Freunde*, edició a cura de K. A. Varnhagen von Ense, 3 vol., Berlín: Duncker und Humblot, 1834. Existeixen altres edicions de correspondència que citaré al fil de l'exposició.

especialment la correspondència de Rahel amb la seva amiga Pauline Wiesel (Arendt, 1974, p. xiv-xv).

El nom original de Rahel era Rahel Levin, però el 1810 va adoptar el cognom Robert, com ja havia fet el seu germà Ludwig, fins que el 1814 es va batejar i casar i va prendre els noms d'Antonie Frederike i el cognom Varnhagen del seu marit. Havia nascut a Berlín el 1771, i morí a la mateixa ciutat el 1833. Era la filla gran —de cinc germans— d'un comerciant acomodat que fou succeït en la direcció del negoci familiar pel seu germà Markus, un any menor que ella. L'ambient familiar de Rahel era el de l'ortodòxia jueva, i no va rebre educació alemanya a jutjar per les nombroses ocasions en què es va lamentar de la seva gran ignorància.

Després de la mort del seu pare, el 1790, Rahel va continuar vivint amb la seva mare a Jägerstrasse, on podia disposar d'unes petites golfes on es reunien les amistats que va aconseguir atreure gràcies a la seva intel·ligència i agut enginy. Aquest va ser el primer saló de Rahel Levin, freqüentat per una infinitat de personatges il·lustres, prínceps i gent de l'aristocràcia, però també *parvenus* i pàries. Entre els seus visitants hi havia el poeta i dramaturg Achim von Arnim; el poeta, novellista i dramaturg Clemens Brentano; l'escriptora Bettina Brentano;⁷ Adelbert von Chamisso, autor de la narració *Peter Schlemihls wundersame Geschichte* (1814), a la qual més endavant faré referència; els germans Humboldt, Alexander el geògraf i Wilhelm el filòleg; el teòleg reformat Friedrich Schleiermacher, orador del Romanticisme idealista a la Facultat de Teologia Luterana de Berlín; els germans Tieck, Friedrich, que va fer un baix relleu de Rahel, i Ludwig, crític i narrador de contes que havia traduït Shakespeare i Cervantes

7 Entre les seves obres figura la correspondència amb Goethe i amb Karoline von Günderode, musa del Romanticisme alemany, que manifestà davant del monarca la seva visió política en favor dels marginats.